

ПРАВО НА СВОБОДУ СЛОВА ЯК ВИМІР ВЕРХОВЕНСТВА ПРАВА

Ковальський Віктор Семенович

доктор юридичних наук, професор,
шеф-редактор газети
«Юридичний вісник України»,
Україна, м. Київ
e-mail: Kovalsky@yurincom.kiev.ua
ORCID: 0000-0002-5684-7724

***Анотація.** Проаналізовано логічні та нормативні зв'язки понять «право на свободу слова» та «правова культура» у контексті верховенства права, надано приклади трактування й застосування принципів верховенства права, доведено важливість фактору правової культури, особи та суспільства у посиленні їх впливу на формування суспільних відносин.*

***Ключові слова:** право на свободу слова, верховенство права, правова культура, правова інформація, незалежні ЗМІ.*

В українській правовій системі верховенство права (the Rule of Law) останнім часом набуває все більшого значення. На сьогодні верховенство права (далі ВП) має місію драйверу соціального і правового прогресу, адже визначається в декількох вимірах, а саме: як фундаментальна правова ідея [2], основоположний принцип права [7] й обов'язкова вимога щодо тлумачення й застосування нормативно-правових актів [4]. Як правова ідея ВП втілює цивілізаційний прояв права у професійній свідомості зокрема, та й у аналітичній юриспруденції в цілому. У той же час, у догматичному сенсі ВП трактується як основоположний принцип права. У цьому контексті воно пов'язане з втіленням в правовому житті принципу поділу влад (ст. 6 Конституції України); прямої дії конституції (ст. 8 Конституція України); виключення примусу у приватній сфері, тобто ніхто не може бути примушений робити те, що не передбачено законодавством (ст. 19 Конституції України); встановлення меж дискреційних повноважень та вимог

щодо обмеження свавілля органів публічної влади – «органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України» (офіційне тлумачення положення ч. 2 ст. 19 див. в Рішенні Конституційного Суду України № 7-рп/2009 (v007p710-09) від 16.04.2009); з вимогою щодо якості закону, у т. ч. щодо законного обмеження реалізації прав і свобод людини (розд. 2 Конституції); з вимогою щодо ефективного контролю за реалізацією прав і основоположних свобод людини (ст. 22 Конституції України – права і свободи людини і громадянина, закріплені цією Конституцією, не є вичерпними; з доступом до суду й справедливого судового розгляду (ст. 125 Конституції України) [5].

Практичного втілення ВП набуло, як відомо, з прийняттям Верховною Радою України рішення від 31 жовтня 1995 р. про приєднання України до Статуту Ради Європи, що надало нашій державі можливість отримати з 9 листопада 1995 р. статус повноправного члена міжнародної організації, умови членства в якій мають характер юридичних обов'язків. Відтоді ці обов'язки стали першочерговими для України. А отже, обов'язок визнати принцип верховенства права та його здійснення всіма особами, що перебувають під юрисдикцією України стало актуальним й на сьогодні, й на майбутнє. Невипадково, до трактування й застосування принципу верховенства права починають звертатися суди нашої держави.

Це питання нині в центрі уваги не лише правознавців, а й політологів, філософів, соціологів, представників інших галузей гуманітарного знання. За філософським визначенням, право – це буття свободи, тобто бути вільним у праві, як кажуть філософи, означає усвідомлювати межі та необхідність того, що людина робить, впорядковує свою волю, а право охороняє її вияв уже не як свавілля, а як свободу [1]. У той же час, право розглядається в сучасному бутті як прояв соціальної сили, інструмент державної влади для обмеження свободи і скерованої взаємодії між людьми [3]. У такому контексті

верховенство права вже трактується як верховенство закону, яке змінюється, як що до влади приходить інша політична сила.

Окремо зупинимося на відмінності міжнародно-правового трактування ВП, закріпленого в Копенгагенських критеріях членства в Європейському Союзі. Вони були схвалені на засіданні Європейської Ради у Копенгагені ще у червні 1993 р. і включають в себе, такі вимоги до країн: I) стабільність інститутів, що гарантують демократію, верховенство права, повагу до прав людини, повагу і захист національних меншин (політичні критерії); II) наявність дієвої ринкової економіки і здатність витримувати конкурентний тиск і дію ринкових сил у межах ЄС (економічні критерії); III) здатність узяти на себе зобов'язання, що випливають з членства в ЄС, включаючи суворе дотримання цілей політичного, економічного, валютного союзу (інші критерії). Серед іншого, в цьому важливому міжнародному документі йдеться про те, що держави, які бажають стати членами ЄС, повинні не лише закріпити принципи демократії та верховенства права у своїх конституціях, а й втілювати їх у повсякденне життя. Конституції країн-заявників мають гарантувати демократичні свободи, включаючи політичний плюралізм, а також й свободу слова. Вони встановлюють демократичні інститути та незалежні органи правосуддя, органи конституційної юрисдикції, що створюють умови для нормального функціонування державних установ, проведення вільних і справедливих виборів, періодичної зміни правлячої парламентської більшості, а також визнання важливої ролі опозиції у політичному житті. На цій основі політична ситуація має бути оцінена як реальний стабілізуючий фактор правового життя, у якому важливого значення набуває захист конституційних прав і свобод, зокрема, свободи слова в процесі діяльності політичних партій, неурядових організацій і засобів масової інформації [6]. Саме наявність свободи слова і можливість ЗМІ вільно діяльність має надзвичайне значення для ефективного проведення децентралізації влади, укріплення місцевого самоврядування,

соціального прогресу в цілому, адже останній неможливий без розвитку правової свідомості, масові підтримки правових реформ.

В Україні нараховується близько десяти тисяч зареєстрованих ЗМІ, з яких лише мала частина є професійними та такими, що несуть правову культуру, конструктивну критику, професійно висвітлюють питання, пов'язані з ВП. При цьому ще й досі в інформаційно-правовому просторі країни та в регіонах існують урядові, громадсько-політичні, комунальні, професійні, ділові, рекламні, еротичні ЗМІ, в яких роль та позиція журналіста є неоднозначною, а редакторська політика не визначається залежно від розуміння власників та персоналу обов'язків щодо визнання ВП; практичні питання виборювання вимог верховенства права не стали основним завданням через нестабільну економічну ситуацію в державі, залежність ЗМІ від деструктивних політичних сил.

Крім ЗМІ, масштабного розвитку набуває індивідуальне користування інформаційними джерелами, адже активно послуговуються Інтернетом та соціальними мережами більше десяти мільйонів осіб, що в цілому відбиває еволюцію певних сфер суспільно-правового життя, політичних смаків та уподобань. Україна перебуває у стані трансформаційних змін, які характеризуються формуванням нового неполітизованого громадянського суспільства і громадянської свідомості. Важливими складовими цього є незалежні ЗМІ, заклади культури і освіти, інститути громадянського суспільства, адже саме вони формують громадську думку та правову культуру. Одночасно в суспільстві зростає усвідомлення того, що рівень незалежності та ефективності ЗМІ значною мірою впливає на те, які цінності культивуватимуться у суспільстві, яка правова свідомість (активна, агресивна, патріархальна, популістська, ліберальна тощо) буде поширюватися у свідомості українського народу. Розвиток інформаційного правового простору нині неможливий без впливу професійної культури в цілому і журналістської культури зокрема. На сьогодні спостерігаються дещо протилежні тенденції у суспільній свідомості. Так, відбувається, з одного

боку, масифікація індивідуальної свідомості (прикладом можна вважати революції гідності, що розпочалася із закликів журналістів захистити студентську молодь від нападників, що були підхоплені населенням України), з іншого – спостерігається атомізація суспільної свідомості, перетворення її на відокремлені пласти свідомості політиків, юристів, журналістів, банкірів, бізнесменів, менеджерів тощо.

Зупинимось ще на одному моменті. У сенсі поєднання права на свободу слова та виборювання права на місцеве самоврядування перетинаються багато аспектів (моральний, комунікативний та етнонаціональний тощо). При цьому моральний чинник ефективності правових реформ, а саме правова культура, відображає позитивні досягнення суспільства у сфері свободи слова і децентралізації влади, розкриває роль правових ідеалів та цінностей у житті суспільства, реальних здобутків держави у галузі прав і свобод людини. Слід також пам'ятати, що система правових знань і цінностей відповідає рівню правового розвитку суспільства; вони (знання та цінності) мають бути підтримані, дотримувані і відновлювані у суспільстві, а також трансформовані у духовні цінності, правові звичаї, правові знання. Актуалізація фактору правової культури відбувається в умовах, коли змінюються соціальні цінності, знижується ефективність нормативно-правового впорядкування процесів суспільного розвитку, а отже, стає необхідним підвищення ролі правової культури особи та суспільства, посилення її впливу на унормування суспільних відносин.

Підсумовуючи, можемо констатувати, що нині змістовні якісні характеристики правової культури, а саме солідарність людини з правом, єдність свідомості в механізмі регуляції активності соціуму, протидії чи взаємодії з останнім, вибірковість сприйняття правової інформації тощо, ще не відіграють своєї активної ролі. При цьому негативні риси правової свідомості, такі як популізм, атомізм, розрив свідомості, тобто її негативні трансформації (корпоративна свідомість, злочинна свідомість, правовий ідіотизм – термін психологічної теорії права Петражицького), залишаються

досить поширеними. Приграничні параметри свідомості, її детермінація іншим суб'єктивним фактором, а саме правовою ментальністю, характерні не тільки для масової свідомості, а й для корпоративних спільнот, зокрема, для політиків, журналістів, юристів, бізнесменів тощо. Цим пояснюється недостатня соціальна підтримка реформ у сфері децентралізації влади, адже досить великою є недовіра до влади в цілому, до юридичних інститутів влади, таких як судові, правоохоронні та правозахисні органи та організації.

Право на свободу слова і розвинене місцеве самоврядування мають спиратися на розвинену правову культуру, незалежні ЗМІ, неполітизоване громадянське суспільство, основними цінностями якого є громадянський мир та довіра до органів влади.

Список використаної літератури

1. Андрущенко В. П. Соціальна філософія : історія, теорія, методологія : підруч. для вnz / В. П. Андрущенко, Л. В. Губернський, М. І. Михальченко. – Вид. 4-те, випр. та допов. – Київ : Юрінком Інтер, 2016. – 306 с.
2. Головатий С. П. Верховенство права: ідея, доктрина, принцип : автореф. дис. ... д-ра юрид. нау : 12.00.01 / С. П. Головатий ; Ін-т законодавства Верхов. Ради України. – Київ, 2008. – 44 с.
3. Иванников И. А. Право как форма выражения силы / И. Иванников // Юридична Україна. – 2015. – № 10/12. – С. 12–16.
4. Козюбра М. І. Верховенство права і Україна / М. І. Козюбра // Право України. – 2012. – № 1/2. – С. 30–63.
5. Конституція України : [від 26 черв. 1996 р.] : станом на 28 січ. 2016 р. – Відповідає офіц. тексту. – Харків : Право, 2016. – 68 с.
6. Копенгагенські критерії членства в Європейському Союзі (інформаційно-аналітична довідка) [Електронний ресурс] // Міністерство закордонних справ України : [офіц. сайт]. – Електрон. дані. – Київ, 2012–2016. – Режим доступу : <http://mfa.gov.ua/ua/page/open/id/774> (дата звернення: 20.05.2016). – Назва з екрана.

7. Погребняк С. П. Основоположні принципи права : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.01 / С. П. Погребняк ; Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого. – Харків, 2009. – 36 с.

***Аннотация.** Проанализированы логические и нормативные связи понятий «право на свободу слова» и «правовая культура» в контексте верховенства права, даны примеры трактовки и применения принципов верховенства права, доказано актуальность фактора правовой культуры, личности и общества в усилении их влияния на формирование общественных отношений.*

***Ключевые слова:** право на свободу слова, верховенство права, правовая культура, правовая информация, независимые СМИ.*

***Summary.** The article analyzes the logical and normative ties of such concepts as the right to freedom of expression and the right to culture in the context of the rule of law, provides the examples of interpretation and application of the rule of law, shows the topicality of the factor of legal culture, the topicality of individual and society in strengthening their influence on the formation of public relations.*

***Keywords:** the right to freedom of expression, the rule of law, legal culture, legal information, independent media.*